

Digitális álmok - analóg valóság?

Szubjektív vélemény egy aktuális kérdéstről

REISZ László

A digitalizálás kapcsán – *Jászi Oszkár*nak a szociológia tudományával kapcsolatosan tett megjegyzését aktualizálva – elmondhatjuk, hogy jóval kevesebb azok száma, akik a digitalizálásért akarnak élni, azok számához mérten, akik a digitalizálásból szeretnének megélni.

Kisebb (elektronikus) könyvtárat tesz ki azon anyagok, munkák száma, amelyek a digitalizálás módszertanával foglalkoznak, amelyek szabályokat és megkötéseket állítanak fel, illetve hosszú-, közép- és rövid távú kutatási terveket tesznek közzé, küldetésnyilatkozatokat, akcióterveket fogalmaznak meg a digitalizálással kapcsolatban. (E dokumentumok jó része hivatalnoki tevékenység terméke, szabályozzák, meghatározzák deklarálják azokat a feladatokat, amelyeket nem maguk, hanem mások végeznek majd el.)

A magunk részéről e tanulmányban – tudatosan felvállalva némi provokációt – két kérdést vetnénk fel; 1) *hogyan miért* és 2) *hogyan* digitalizáljunk?

Digitalizálás alatt a továbbiakban a papíralapú dokumentumok elektronikus dokumentumokká alakítását értjük.

Miért digitalizálunk?

Közhelynek számít, ha arról beszélünk, hogy a könyvek milyen fontos szerepet tölthettek be a civilizáció kulturális fejlődésében. Mégis, nem ártana definiálni, milyen kultúráról van szó? Kevésbé tudatosult a közvélekedésben, hogy az emberiség tudáskincsének tetemes hányada a 20. század során, azaz éppenséggel nem a távoli múltban, s nem egyenletes fejlődés során jött létre. A technikai fej-

lődés eredményei, produktumai „beköltöztek” otthonunkba, s mindennapjaink szerves részévé váltak. Miközben átalakultak életünk tárgyi dimenziói, hajlamosak vagyunk megfelekedezni a dolgokhoz való hozzáállásunk átalakításáról, gondolkodásunk megváltoztatásáról.

Tíz-tizenöt évvel ezelőtt a számítástechnika, a számítógép és minden, ami ezzel volt összefüggésben, egy távoli, szűk szakmai réteget érintő technika volt, melyet a szellem emberei egy kis lenézéssel kezeltek, a humán tudományok előkelő magaslatából. Ma egy ilyen típusú gondolkodás nevetséges lenne, a számítógép pedig, melyet az emberiség egyik legnagyobb találmányának nevezhetnénk, mindennapjaink szerves része lett.

A kérdés az: vajon gondolkodásunk átalakult-e ennek megfelelően? Hiszen az új technikát használva, de a régi módon gondolkodva, még nem beszélhetünk érdemi változásokról.

Tudjuk, hogy az írni-olvasni tudás a modern polgári állam esetében a műveltség, de legalábbis az alapműveltség kizárólagos fokmérője, immár több száz éve. Ám, mi a helyzet a digitális írástudással?

A 20. század első felében – a tudományokban, a gazdaságban és a társadalomban bekövetkezett változások hatására – felvetődött a középiskolai oktatás átalakításának terve. Az oktatás reformjának az lett volna a célja, hogy a – már akkor – korszerűtlen és diszfunkcionális latin-görög műveltség helyett a kor megváltozott igényeinek megfelelő műveltséget, képzést, tudást közvetítsen. Vajon ma, a 21. század legelején, talán jobb a helyzet? A probléma most is ugyanaz, csak a keretek mások.

Gondoljunk el: ha valaki nem ismeri Homérosz nevét és munkásságát, azt aligha tekintik művelt embernek. Ebben van igazság. De, ha valaki képtelen bekapcsolni és elemi szinten használni egy számítógépet vagy nem ismeri az internetet, az a legrosszabb esetben is csak bocsánatos bűnnek számít.

Aktív könyvtárosként ezen a fórumon talán nem kell bizonygatnunk a könyvek iránti elkötelezettségünket. De tegyük fel azt a kérdést, hogy mit értünk a könyv fogalma alatt, illetve tágabb értelemben véve: mi a nyomtatott információ tényleges szerepe mindennapjainkban?

A nyomtatott információ szerepe ugyanis egyre csökken – erre a tényre az olvasásszociológusok gyakorta figyelmeztetnek, jelentéseikben meg-meghúzzák a vészharangot a lakosság olvasási kedvének, és műveltségi színvonalunk csökkenése miatt. A könyvtárosok pedig, akik gyakran identitászavarral küszködnek, az új tartalomlelemzési, feltárási menedzselési technikáktól megriadva, azt bizonygatják, hogy a könyvtáros munkáját semmiféle technika, semmiféle gép nem pótolhatja.

Miért nem gondolunk a kérdés egy merőben más aspektusára?

Arra, hogy a könyvek információt tartalmaznak, az információ pedig szent, sérthetetlen és megőrzendő, – de magát a formát, a hordozót, vagyis a papírt, a nyomdafestéket, a ragasztót nem kell fetisizálni. Nyilvánvaló, hogy a könyv 100 év múlva is létezik majd (ahogyan időnként ma is pöfögnek nosztagiagőzősök vasútvonalainkon), de a „profi” felhasználásban valószínűleg szerepe csökkenni fog. Gondoljunk bele, hogy egy átlagos merevlemez tárolókapacitása egy kisebb digitális könyvtárnak ad helyet – már amennyiben a kistulajdonosi ösztöneinken nem emelkedünk felül, – hiszen mennyivel egyszerűbb ezt egy központi adatbankból – nevezniük ám könyvtárnak – letölteni. Kedvenc zenéink búcsút mondtak a bakelit lemezeknek, mert a CD jobb és hatékonyabb (most még), kedvenc filmjeink a DVD kedvéért hamarosan elbúcsúznak a VHS kazettáktól. Ezt a tényt mindenki magától értetődő természetességgel veszi tudomásul, élve a fejlődés előnyeivel, hiszen természetes, hogy a minőség, a hatékonyság, no meg az ár/értékarány az, ami számít. Mindennapi használati értékét tekintve egyértelmű, milyen sors várt mind a bakelit le-

mezre, mind a VHS kazettára: s ugyanúgy nem zokogunk utána, mint ahogy a fonográfhengert is elfelejtettük. Miért kellene hát a könyvre mint fétisre tekintenünk, ha van alternatív megoldás?

Minden médiának megvan a maga saját belső jelrendszere, melynek kódolásához, társadalmi szintű értelmezéséhez, kezeléséhez idő kell. A nyomtatott könyvnek erre fél évezrednél is több ideje volt. Gondoljuk el, hogy a maga idejében a széles körben terjeszthető könyv az olvasást merőben személyes, egyéni tevékenységgé alakította, a könyvek mérete pedig a hordozhatóságot is lehetővé tette így minőségileg és mennyiségileg is merőben újat alkotva.

„Az írás a gondolatközvetítés nagyon hézagos alakja, amelyet mindenki a saját tárgyi benyomásai után egészít ki. Ha mégoly gyönyörűen írja is le Homer a görög világot, ha nem hagytak volna reánk a képzőművészek berovátkolt köveket, bizony csak valami hortobágyi pásztorokra emlékeztető formákkal egészítenők ki képzeletünkben a tenger fővényén száguldó görög daliákat.

Azért a jövőben elképzelt tanulóifjúság kezében a rajzoló ónt látnám az író helyett, először, mert jobban meg is felel a hajlamának, másodszor ily módon eltörölhetetlenül rovátkolhatná agyába az összes érzéki benyomásokat, harmadszor az emberiség maga is egész gyermekkorán át képrással fejezte ki gondolatait és csak nagy kultúrák eredménye volt a főnóciáiak elvont írása ” – írta Nagy Sándor 1905-ben.¹ Az idézetet a századelőn a középiskolai közköztetés megreformálásával kapcsolatos viták részének tekinthetjük.

Aki látott már zsúfolt olvasótermekben privátszférájukat könyvkupacokkal körbezárt olvasókat, akik a csoportos magány áldozataiként próbálnak meg elrejtőzni a tömegben, annak nehezen beszélhetünk a számítógép elidegenítő hatásáról.

A digitalizálás nem egyszerűen az eredeti „másolatát” adja, nem pusztán állományvédelmi, duplikálási technika, hanem egy minőségileg más, magasabb rendű eredményt hoz létre.

Melyek tehát a modern, internet-közvetítette digitális multimédiás korszak legfontosabb jellemzői?

1. Elektronikus kisközösségek interaktivitása, online együttműködése. (Aki csak PDA-t, mobiltelefon vagy hasonló eszközt kíván vásárolni, az jól teszi, ha a kiválasztott eszközzel kapcsolatos tényleges tapasztalatok, információk tekintetében a legfrissebb információkat erre szakosodott levelezőlistákról szerzi be.)
2. Multimedialitás: az információ nem korlátozódik nyomtatott megjelenésre. Ha szükséges, a kapcsolódó képi, vagy hanginformációk is elérhetőek.
3. Felhasználói aktivitás: azaz az eredmények azonnali birtokbavétele, az információk szükséges mértékét a felhasználó szabja meg. Kívánság esetén kiegészítő információkat tölt le, vagy egy konkrét programot. Véleményét, tapasztalatait megosztja, megoszthatja másokkal. Nem pusztán befogadó, alakító is.

Ted Nelson már 1960-ban lefektette az általa „hypertextnek” nevezett internetes, nem-szekvenciális szöveggközlés alapjait. Az új technika szakít az olvasót a folyamatos szöveg pórázára fűző gyakorlattal. A szövegben elhelyezett linkek biztosítják a szükséges információhoz való közvetlen eljutást, s ezt elsődlegesen a felhasználó aktuális döntései befolyásolják.

Egy digitalizált dokumentum – például a teljes szövegű keresés révén – minőségileg más, mint az eredeti, az opcionális linkek, magyarázatok, kiegészítő információk (akár pop up ablakok formájában is), a felhasználói kommentárok, kiegészítések engedélyezése az adott dokumentum felhasználásának olyan dimenzióit nyitják meg, amelyre az eredeti esetében gondolkunk sem lehetett.

1376-ban a firenzei Signoria a polgárok nyomására egy éven át hivatalos felolvasókat alkalmazva, felolvasásokat rendezett Dante műveiből a nagy érdeklődésre való tekintettel. Senki nem állíthatja, hogy az ősnymtatvány Biblia csak a nyomtatott betűi-

ben különbözött a kéziratos elődöktől, jóllehet elvileg ugyanazt az információt közvetítette.

Ma a profi felhasználó mindenekelőtt információt igényel, lehetőleg minél konkrétabbat, gyorsan, s „magas fokon feldolgozva”. Ezeknek az elvárásoknak egy az új információkezelési eljárással, a digitalizálással felelhetünk meg. Egyedül ez adhat választ mennyiségi és minőségi elvárásainknak. Ezért van szükség a digitalizálásra.

Hogyan kell digitalizálni?

Eddigi tapasztalataink szerint a digitalizálási projektek két nagy csoportra oszthatók: az archiváló, megőrző célokkal készülő, és a szolgáltató típusú digitalizálásra.

Archiváló-megőrző digitalizálás

Ebben az esetben az archiválás a fő szempont. Olyan dokumentum feldolgozásáról van szó, amely vitathatatlan kulturális értéket képvisel (s erről az adott dokumentum tulajdonosa-gazdája mindenkor meg is van győződve). A digitalizáláshoz szükséges berendezések ára impozáns, ezekre a dokumentum védelme miatt többnyire szükség is van. Az eredmény csaknem mindig képfájl, ami igen attraktív, kár hogy részben technikai (fájl-méret) részben a tulajdonosi jogok védelme miatt a világhálóra az információra éhes tömegek számára kitett változat minősége általában igen gyenge, nagyításra, érdemi használatra nem alkalmas, így voltaképpen csak elektronikus „peep-show”-nak tekinthető.

Az ilyen digitalizálást összefoglaló néven presztízs-digitalizálásnak nevezhetjük. A feldolgozott anyag kulturális szempontból értékes, mert az eredeti dokumentum egyáltalán nem, vagy alig hozzáférhető a használók számára. Racionálisan gondolkodva azonban ez a tényleges használók számára perife-

riális, elsősorban kutatói igényeket és nem tömegszükségletet elégít ki.

Mindazonáltal a digitalizálás fontos szegmensének számít. Arról sem feledkezhetünk meg, hogy a könyvtáros/dokumentumgazda számára ideális munkamegosztást biztosít. Említettük, hogy állományvédelemi okokból a feldolgozás csak drága és bonyolult hardverrel valósítható meg, ami szinte törvényszerűvé teszi a külső, piaci vállalkozó cég bevonását.² A dokumentumgazda tehát digitalizálási tervet készít, állománymegóvási javaslatot ír, prioritási listát állít elő. Pályázati források sikeres alkálása esetén a munkát egy külső vállalkozó elvégzi, s az érintett könyvtár immár sajátjaként büszkén számolhat be elektronikus gyűjteményének gazdagodásáról digitalizálási projektjének köszönhetően.

Szolgáltató-duplikáló digitalizálás

A szolgáltató-duplikáló digitalizálás tömören fogalmazva: olyan digitalizálás, amely valós és tömegigényeket elégít ki. Be kell látnunk, hogy az ilyen digitalizálás egy része elektronikus xeroxnak is tekinthető, valamely egyébként nem elérhető/kölcsönözhető dokumentum virtuális pótléka.

Tudomásul kell vennünk, hogy a (felsőfokú)képzés résztvevői számára előírt kötelező irodalom kellő példányban való beszerzése és hagyományos, nyomtatott formában történő szolgáltatása megvalósíthatatlan. Az anyagiaktól és raktári kapacitástól eltekintve sincs más alternatíva a régebben kiadott, ma már beszerezhetetlen könyvek esetében, mint egy „elektronikus tankönyvcsomag”, mely egy adott intézmény kötelező irodalmát digitalizált formában tartalmazza, mely egyben kereshető, indexelhető, kommentálható, a felhasználó szabadon kiemelhet/átemelhet szövegrészeket, tetszés szerinti kommentárokkal láthatja el saját elektronikus példányát – ha úgy dönt akár ki is nyomtathatja – méltán versenyképes a nyomtatott információval.

Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy e képzési formák esetén a számítógép használata más okokból is mondhatni „kötelezőnek” számít. A felhasználók ezen köre meglehetősen pragmatikusan viszonyul a digitalizáláshoz, amennyiben az információ megjelenési formája számukra jórészt közömbös.

Az ilyen jellegű digitalizálás azonban ténylegesen jóval több lehet mint az „eredeti” pótléka, akár önálló műfajnak is nevezhetnénk. Alapelv, hogy a feldolgozott anyag eredeti formátumát (tördelés, oldalszám, ábrák) meg kell őrizni, ugyanakkor a feldolgozott anyagot nem képként, hanem felismertett szöveggként kell szolgáltatni. Ez a fájlméret jelentős csökkenését is eredményezi. Egyszerűbb és jóval olcsóbb a hardverigény, ám vitathatatlan, hogy sokkal nagyobb élőmunka-ráfordítást igényel. Optimális formátuma a pdf.³

Az „eredeti” és a digitalizált változat viszonyát ez esetben leginkább a dió és a dióhéj példájával írhatnánk le: a cél az információ, a burok, a héj másodlagos, funkciójának teljesítése után használat után mellőzhető.

A digitalizálás pénzügyi oldala

Végezetül a digitalizálás szervezeti-financiális kerekeit illetően tennék néhány megjegyzést.

Fontosnak tartom, hogy a pályázati támogatások kiírásakor, s általában a pénzügyi oldalról ne a technológiák, eszközök beszerzését, hanem az érdemi munkát finanszírozzák.

Megítélésem szerint igazán hatékonyan csak az alulról szerveződő, önálló kisközösségek, kis „lokális műhelyek” működnek. Megfordítva: a központosítás kockázattal jár. Ez a megállapítás meglepő lehet, pedig valójában egyértelmű. Nem kívánjuk lebecsülni a „központi szervezet” hierarchiájában elfoglalható pozíciók karrierlehetőségét az ott alkalmazott munkatársak tekintetében, de ilyen struktú-

rában szükségképpen a bürokratikus szervezet önfenntartó-önigazoló funkciói érvényesülnek és pedig a központ részére biztosított anyagi erőforrásokkal fordított arányban.

Nyersen fogalmazva: ha nincs elég pénz, akkor több jogot követelnek, például – természetesen a köz nevében – a mások által előállított digitális tartalmak kötelező ingyenes átadásának, szolgáltatásának jogát. Ha ez a törekvésük nem jár sikerrel, akkor marad a kellő infrastruktúrával, s fejlett pr-tevékenységgel és alibi-funkciókkal ellátott központi héj, amelyből éppen a releváns tartalom hiányzik, melynek szolgáltatására voltaképpen létrehívták.

A digitális jövő

Milyennek szeretnénk látni a jövőt könyvtáron belül és kívül?

A jó sok szerfelett hálátlan szerepet töltenek be. A sci-finél gyorsabban avuló műfajt elképzelnem sem lehet: a múlt jövőről alkotott képe ritkán pontos, gyakorta azonban nevetséges. Mégis: a magunk részéről egy olyan szép új világra gondolunk, ahol az információ a kibertérben testetlenül, ám mindenki számára hozzáférhetően van jelen. Nem a könyv, nem az esetleges hordozók, a héj, hanem a *tartalom*. Helytől függetlenül számítógépével (vagy közösségi számítógéppel) bárki részese lehet ezen elektronikus közösségnek és a közös információs kincsnek.

Ha kívánja, könyvet olvas, ha akarja, annak filmváltozatát is megnézi, vagy zenéjét hallgatja,⁴ némely esetben akár egyidejűleg. A kívánságra letöltött „könyvet” saját megjegyzéseivel láthatja el, kiemelhet, kiegészíthet, virtuálisan újrateremtheti saját egyedisége elvárásainak megfelelően, bárhol, bárhol.

Meggyőződésünk hogy az emberközelségre hozott számítógép legalább olyan horderejű kultúremény a civilizáció történetében, mint a könyvnyomtatás fel-

találása. A „kulturális informatika” le tudja és le fogja váltani a könyv tradicionális funkcióinak jelentős részét. Nem pusztán technikai értelemben, ez ma már de facto megtörtént, hanem a gondolkodásunkra, életvitelünkre tett hatását tekintve is.

Nem tudjuk, hogy a régi korok nyomdászai tisztában voltak-e egyáltalán tényleges szerepükkel, átláták-e tevékenységük hatását. A ma embere számára azonban nem lehet kétséges, hogy egy csodálatosan gazdag virtuális világ küszöbén állunk, amelybe remélhetőleg mihamarabb bárki beléphet.

A valódi, gondolkodásunkat is átalakító elektronikus honfoglalásnak a kibernetikus ígéretföldjén viszont még a kezdetén vagyunk.

Reméljük, nem kell negyven évig várunk rá.

Jegyzetek

1. Nagy Sándor: A jövő közoktatása. In: Huszadik Század, 1905. július, 39. p.
2. Ez egyáltalán nem negatív minősítés: a piaci alapon működő cégek sokkal hatékonyabban dolgoznak. A „Nyugat”, Jókai, Mikszáth összes művét és sok más digitálizáló cég például egymaga többet tett a magyarországi elektronikus kultúráért, mint több dedikáltan erre „hivatott” központi állami „pénznyelő” intézmény.
3. Nem lehet célunk technikai jellegű kérdések boncolgatása, ám érthetetlen a hazai digitalizálásban a pdf-formátum megítélése. Érdemi munkák esetében – ahogyan külföldön is – nincs jobb, ugyanakkor az irodalomban, ajánlásokban a html és hasonló jellegű formátumok erőltetése látható. Ez azért érthetetlen, mert míg a pdf gyakorlatilag minden érdemi kérdésre megfelelő megoldást nyújt, addig az előbbieket sokkal bonyolultabbak, drágábbak, lényegesen szerényebb képességűek. A pdf semmiképp sem „zárt” formátum, tetszőleges szöveges és képállományokba menthető, utólagosan is szerkeszthető, megvalósítja a platformsemlegességet, míg előbbieknél még a betűtípus egyértelmű megadása sem oldható meg. Használatuk egyetlen indoka a digitalizálók körének piacvédelmi szempontból való mesterséges szűkítése lehet.
4. Ez már ma sem utópia, zenék és filmek vonatkozásában de facto létező valóság, (de jure megítélése szerzői jogi tekintetben persze más kérdés). Könyvek másolása tömegmérétekben nem a lehetőség hiányában, hanem a korlátozott igények miatt nem általános.

A dualizmus korának fontosabb társadalmi és gazdasági adatait teszi kutathatóvá Excel táblázatokban a Magyar Társadalomtudományok Digitális Archívuma (MTDA) részeként megjelent társadalomstatisztikai adatbázis „A magyar korona országaiiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei” (Bp. Statisztikai Hivatal, 1882.) c. kiadvány feldolgozásával. Mivel ez a népszámlálás volt az első teljesnek tekinthető adatfelmérés a történeti Magyarországra vonatkozóan, a dualizmus korával foglalkozó kutatások számára páratlanul gazdag forrásként szolgál. Az adatbázist kibővítették a települések fontosabb infrastrukturális jellemzőivel, valamint az egyesületekre vonatkozó adatokkal is. A 13 369 adatsort, 62 változóval elemző, csaknem 9 Mb-nyi archívum összesen 88 878 adatot tartalmaz. A használatot színekódos ismertető és részleges változólista segíti. Az adatbázis elérhető a FSZEK honlapjáról, a FSZEK szociológiai gyűjteményéből:

(www.fszek.hu/konyvtaraink/kozponti_konyvtar/szociologiai_gyujtemeny.hu).

(Forrás: Katalist, 2005. április 20. Reisz László tudósítása)
